

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
XI

15-16-17 Ekim 2021

BİLDİRİLER
III

**ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU XI**

KOORDİNATÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU

BAŞKAN

PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN

PROF. DR. ABDURRAHİM BENHEDDA	PROF. DR. MACHIEL KIEL
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ	PROF. DR. MAHMUT AK
DR. AL MAHDİ AL RAWADİEH	PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ
BEŞİR AYVAZOĞLU	PROF. DR. MURAT GÜL
PROF. DR. ERHAN AFYONCU	PROF. DR. MUSTAFA İSMET UZUN
PROF. DR. EROL ÖZVAR	PROF. DR. MUSTAFA KURT
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN	PROF. DR. MÜRTEZA BEDİR
PROF. DR. GÜLFETTİN ÇELİK	PROF. DR. E. NALAN TÜRKMEN
PROF. DR. M. FATİH ANDI	PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN	PROF. DR. NURİYE GARİPAĞAOĞLU
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ	PROF. DR. SAADETTİN ÖKTEN
PROF. DR. HEDDA REINDL-KIEL	PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN
PROF. DR. İDRİS BOSTAN	PROF. DR. ŞEKİP BENAFRİ
PROF. DR. İSKENDER PALA	PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL	PROF. DR. TURHAN KAÇAR

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

AHMET DEMİRKIRAN	ARŞ. GÖR. DR. ENGİN ÇETİN
ARŞ. GÖR. DR. COŞKUN ÜNSAL	DR. ÖGR. ÜYESİ EMRAH SİYAVUŞ
ARŞ. GÖR. DR. SERKAN OSMANLIOĞLU	ÖGR. GÖR. HASAN YAPICI

DÜZENLEME KURULU

DR. COŞKUN YILMAZ
PROF. DR. CEMALETTİN ŞAHİN
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
PROF. DR. UĞUR DEMİR
DOÇ. DR. YUNUS UĞUR
ZEKERİYA ŞANLIER
GÜLSÜM İSMAİLOĞLU
MESUT MEYVECİ
HÜSEYİN HİLMİ ERDEM

Sultan Abdülhamid'in Şeyhi Zafir Efendi'nin Üsküdar'da Cenaze Merasimi

PROF. DR. TUFAN BUZPINAR
Medipol Üniversitesi

Bu tebliğde, Sultan Abdülhamid döneminin (1876-1909) önemli Arap ileri gelenlerinden olan ve padişahın 1880'lerde Beşiktaş Serencebey yokuşunda bir külliye yaptırarak Yıldız Sarayı'nın yakınına yerleştirdiği Şeyh Muhammed Zâfir Efendi'nin Eylül 1903'te Üsküdar Çamlıca'daki köşkünde vefatının ardından düzenlenen cenaze merasimi ele alınacaktır. Dikkat çeken cenaze töreninin anlaşılmasına katkı yapması amacıyla önce, Şeyh Zâfir'in Sultan-Halife ile ilişkisinin seyri ve Şeyhin Abdülhamid siyasetindeki yeri gibi hususlar hakkında kısa bilgiler verilecektir. Saraydan, Sadarettin, İstanbul bürokrasisinden ve İstanbul eşrafından önemli isimlerin katıldığı cenaze töreninin, Çamlıca'dan başlayarak Üsküdar üzerinden Beşiktaş Sinan Paşa Camii'ne ve oradan da Beşiktaş Şâzelî Dergâhı haziresine kadar nasıl gerçekleştirildiği anlatıldıktan sonra cenaze namazı ve duasının icrasında kimlerin görev aldığı da belirtilecektir. Tebliğin son kısmında ise, şeyhin cenaze törenine katılan seçkinlerin listesine yer verilecektir.

Şeyh Muhammed Zâfir'in (1829–1903) İstanbul Yılları¹

Şaban 1244 (Şubat 1829)'da Trablusgarp'ın yaklaşık 200 km. doğusunda bulunan Misrâte kasabasında doğan Muhammed Zâfir, Şâzelî tarikatı şeyhi olan babası

¹ Şeyh Zâfir'in hayatı ve Sultan Abdülhamid ile ilişkileri hakkındaki bilgiler şu çalışmalardan özetlenmiştir. Tufan Buzpınar, "Şeyh Zâfir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX (2010), s.78-79; a.mlf., *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, İstanbul 2016, s. 171-190; a.mlf., *Abdülhamid II, Islam and the Arabs: Ottoman Rule in Syria and the Hijaz*, İstanbul 2021, s. 61-72.

II. Abdülhamid

Şeyh Hasan'ın yanında yetişti ve 1847'de babası vefat ettiğinde onun kurduğu Şâzelîyye-Medeniyye kolunun şeyhi oldu. Muhammed Zâfir, şeyhliği sırasında Tunus, Cezayir ve Medine'de bulundu ve neredeyse ayrı bir tarikat hüviyetine büründürdüğü Medeniyye'nin başta Trablus ve Tunus olmak üzere Mısır, Suriye ve Hicaz'da yayılmasını sağladı.

Trablusgarp'ta bilinirliği giderek artan Şeyh Zâfir, 1860'lı yıllarda Osmanlı mahalli yönetimiyle iyi ilişkiler kurdu. Bunun sonucunda hem müderrislik görevi elde etti hem de Mahmut Nedim Paşa'nın Trablusgarp valiliği döneminde (1860-1867) onun ilgisine mazhar oldu. Bu ilişki Mahmut Nedim Paşa İstanbul'a döndükten sonra da devam etmiş görünmektedir. Bir rivayete göre, şeyhin kardeşi Hamza Zâfir 1287 'de (1870/71) İstanbul'da Pertevniyal Valide Sultan'ın iltifatına mazhar olmuş ve Mahmut Nedim Paşa ve Hamza Zâfir'in tavsiyeleri üzerine Şeyh Zâfir İstanbul'a davet edilmişti. Burada Osmanlı ileri gelenlerinin yanı sıra Şehzade Abdülhamid ile de tanıştırıldığı ve ona tahta çıkacağı öngörüsünde bulunduğu belirtilmektedir. İstanbul'un en eski ikinci Şazelî tekkesi olan Balmumcu Tekkesi'nin bulunduğu Unkapanı civarında bir süre ikamet ettikten sonra bir rivayete göre memleketine döndü, bir başka rivayete göre de ölünceye kadar İstanbul'dan ayrılmadı. Ekim 1876'da aylık 2,000 kuruş maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmış ve Medine'de ikamet edeceğinden bahisle tahsis edilen maaşın da oradan ödenmesi hususunda irade çıkmış olmasına rağmen Şeyh Zâfir İstanbul'dan ayrıl(a)mamıştır.

Şeyh Zâfir, İstanbul'da geçirdiği ilk yıllarında Unkapanı Şâzelî tekkesi civarında ikamet etmiş ve bu semtte sohbet halkaları oluşturmuştu. Hangi tarihten itibaren Beşiktaş Serencebey'e yerleştiği ise bilinmemektedir. Ancak Zilhicce 1299/Kasım 1882'de Serencebey'de oturduğuna dair arşiv verilerinden hareketle Abdülhamid'in 1877'de Yıldız Sarayı'na yerleştikten sonra saraya daha yakın olan Serencebey yokuşuna yerleşti(rildi)ği söylenebilir. 1884 yılındaki ikamet adresi, Cihannüma Mahallesi, Serencebey sokağı, 38 numaralı hane olarak kayda geçmiştir. 1885 yılında Yıldız Hamidiye Camii'nin tamamlanmasının ardından Serencebey yokuşunda Ertuğrul tekkesi adıyla bilinen cami-tevhidhane inşasına başlandı. 1888 yılı itibarıyla ibadete açılan Cami'ye ilave olarak harem, selamlık ve misafirhane inşa edildi. Tamamı saray tarafından yaptırılan ve günümüze kadar ulaşan külliye'nin misafirhane ve harem binaları yıkılmaya terk edilmiş gibidir ancak cami dahil diğer binalar Mayıs 2010'da tamamlanan geniş çaplı bir tamire tâbi tutulmuştur.

Sultanın Şeyhe verdiği değeri gösteren başka emareler de mevcuttur. Şeyh Zâfir için Ekim 1884'te düzenlenen nüfus tezkiresinde “sanat ve sıfat ve maişeti” başlığı altında “Şeyh-i Hazreti Şehriyari” ifadesi yer almaktadır. Tebliğin başlığının belirlenmesinde de etkili olan bu ifadenin hangi anlamda kullanıldığı ise açık değildir. Padişahın şeyhi ifadesiyle, Sultan Abdülhamid'in Şâzelî-Medeni tarikatına intisap ettiği ve dolayısıyla da Şeyh Zâfir Efendi'nin padişahın şeyhi olarak özel bir konuma sahip olduğuna mı işaret edildiği, yoksa Şeyh Zâfir Efendi padişahın maişetini karşıladığı şeyhlerden bir şeyh anlamında mı kullanıldığı bilinmemektedir.² Ayrıca, padişahın bazı Cuma namazlarını Ertuğrul Cami'nde kılması ve Cuma selamlığı merasiminin burada yapılması ve bazı dinen özel günlerde Şeyh Zâfir'i Yıldız Sarayı'na davet etmesi bilinen örneklerdendir. Sultan Abdülhamid'in saray baş imamı ile birlikte Şeyh Zâfir'i kendi nikahı için şahit olarak bulundurması ve hanedan mensuplarının düğün törenlerine özel davetli misafir olarak katılımını sağlaması da şeyhe verdiği değere işaret eden verilerden sayılabilir.³ Sultanın iltifatının şeyh ile sınırlı kalmadığı da bilinmektedir. Zâfir ailesi mensupları çeşitli rütbelerle taltif edilmişler, resmî kurumlarda görevlendirilmişler ve eğitim vb. diğer giderleri de devlet tarafından karşılanmıştır. Örneğin aile fertlerinden bazılarının, Şura-yı Devlet, Meclis-i Emanet, Şehremaneti Meclisi ve Evkaf İdare Meclisi azalıklarında görevlendirilmelerinin yanı sıra nişan-ı Mecidi, nişan-ı Osmânî ve Haremeyn payelerinin verildiği bilinmektedir. Ayrıca, Misrâte'deki tekkenin bakımının yapıldığı ve Şeyh'in Trablusgarp'ta kalan aile efradının ihtiyaçlarının karşılandığı da belirtilmelidir.⁴

Şeyh Zâfir'in siyaset alanında belli konularda müdahil olduğundan ve belirgin etkilerinden de bahsedilebilir. Bunlardan en belirginini, 1873–1877 arasında Tunus'ta reis-i müdürân olarak görev yapan ve *Akvemü'l-mesâlik* (Tunus, 1868) adlı eserinde dile getirdiği reformcu görüşleriyle İstanbul'da da tanınan Hayreddin Paşa'yı Sultan Abdülhamid'e tavsiye ederek Ağustos 1878'de İstanbul'a davetini sağlamasıdır. Aralık 1878-Temmuz 1879 tarihleri arasında sadrazamlık görevinde bulunan Hayreddin Paşa, Tunus idaresinde yaşadığı sıkıntıları ve istifa nedenlerini ve sadrazamlığı sırasında merkezde karşılaştığı güçlükleri Şeyh Zâfir ile

2 Nüfus tezkiresinin ilk yayımlandığı eser için bk. Abdülkerim Ömer Ebu Şueyrib, *eş-Şeyh Muhammed Zâfir el-Medeniy fi İstanbul*, Trablus-Libya 2012, s. 25. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda Sultan Abdülhamid döneminde yaşayan ve sarayla irtibatlı diğer şeyhlerin nüfus tezkirelerine ulaşılabilmiştir. Bu tür tezkirelerin ortaya çıkmasıyla daha sağlıklı yorumlar yapılabilir.

3 Nazif Sururi, *Saray ve Sürgün*, haz. Evren Levent Demir, İstanbul 2021, s. 63; Ali Akyıldız, *Nazime: Aydın ve Dindar Bir Sultan*, İstanbul 2020, s. 54.

4 Osmanlı Arşivi bu hususlarda çok sayıda veriye sahiptir. Bir kısmının listesi için bk. Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s. 182-183.

Yıldız Sarayı
Büyük Mabeyn
Dairesi

paylaşırdı. Komşu iki vilayetin İstanbul'da yaşayan bu iki seçkin ismi arasındaki yakın ilişkinin bazı jurnallere konu olduğu da bilinmektedir. Her ikisi de Tunus ve Mısır'ın işgali sürecinde Sultan Abdülhamid'in politika oluşturmasında yardımcı olmaya çalışmış ve her iki vilayetin ve genel olarak Kuzey Afrika'nın güvenliği açısından İstanbul ile irtibatlarını kuvvetli tutmaya katkı sağlamışlardır.

Mayıs 1881'de Şeyh Zâfir'in birçok bağlantısının bulunduğu ve aynı zamanda yetiştiği topraklara komşu olan Tunus'un Fransa tarafından işgal edilmesi şeyhe olan ilgiyi artırdı. Şeyhin bölgedeki nüfuzunu aleyhlerine kullanabileceği endişesini taşıyan Fransızlar, bir taraftan onu yakın takibe alırken, diğer taraftan da onunla doğrudan irtibata geçerek işgal sonrası gelişmelerle ilgili tavrını anlamaya çalıştılar. Şeyh Zâfir ise Tunus meselesi hakkında Fransızlarla yaptığı görüşmelerde "siyasetle ilgilenmediği, tarikatı ve mensuplarıyla ilgilendiği" intibamı vererek onların kaygılarını gidermeye çalıştı. Diğer taraftan Şeyh Zâfir'in Tunus'un işgaline bîgane kalmasının zorluğu da aşıkardı. İşgalin ardından kardeşi Hamza Zâfir'in Trablusgarp'a gönderildiği ve bir kısmı yakın akrabaları olan

Yıldız Sarayı
Şale Kasrı

mahalli yöneticilerle Fransız yayılcılığına karşı çalıştıkları bilinmektedir. Bu faaliyetlerin yanı sıra birkaç tabur askerin Trablusgarp'a gönderilmesi Sultanın Tunus'un işgaline karşı taarruz hazırlığında olduğu intibamı yaydı. Esasında daha 93 Harbi'nin yaraları sarılmadan ve maddi yükü kaldırılabilir hale getirilmeden sultanın Fransızlara karşı bir askeri harekate kalkışamayacağı açıktı, ama en azından sınırlı sayıda askeri hareketlilikle ve mültecilerle yakından ilgilenerek Sultan-Halife olarak itibarını korumaya çalışmalıydı. Böylesi bir amaca ulaşmada bölge ile kuvvetli bağı olan ve dini nüfuz sahibi Şeyh Zâfir'in katkısı önemliydi.

Şeyh Zâfir, benzer bir şekilde, İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgali sürecinde Urabi Paşa ile irtibata geçerek işgali önlemeye çalıştı. Şubat 1882'de Hidiv Tefik Paşa'nın ve İngiltere diplomatlarının Urabi Paşa'yı sultan-halifeye karşı isyancı gibi göstermeye çalıştıkları bir zamanda, Urabi Paşa Sultan'a itaatini teyit eden mektuplar göndermiş, bu mektuplara cevap, ilginç bir şekilde, Sultan adına Şeyh Zâfir Efendi'den gelmişti. Schölch, Şeyh Zâfir'in Sultan Abdülhamid adına Urabi

Paşa'ya gönderdiği 23 Şubat 1882 tarihli bir mektuptan bahsetmektedir. Burada Sultan'ın Urabi Paşa'nın itaatini bildiren mektubundan duyduğu memnuniyet ve paşaya güveni ifade edildikten sonra sultana göndereceği mektupları özel güven duyduğu şahıslarla göndermesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁵

Şeyh Zâfir, Dünyanın farklı bölgelerinden ve özellikle Arap vilayetlerinden gelen Müslümanları sarayın da desteğiyle Ertuğrul Tekkesi'nde ağırlayarak Sultan-Halife'nin nüfuz ve itibarına katkı yapmaya çalışmakla kalmamış kuvvetli bağlantılarının bulunduğu Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de Halife olarak Sultan'a itaat ve sadakati kuvvetlendirmeye de çalışmıştır. Abdülhamid döneminde yaygın olarak kullanılan ve çok sayıda nüshası günümüze kadar ulaşan *Envaru'l-Kudsîye* ve *Nuru's-satır*'adlı eserlerinde Abdülhamid'in hilafetine vurgu yapması ve onu âdil, şeriata uyan ve Müslümanların iyiliği için çaba sarf eden bir sultan olarak sunması dikkat çekmektedir.

Buraya kadar verilen kısa özetten de anlaşılacağı üzere, Sultan Abdülhamit nezdinde saygın bir yer edinmeyi başardığı anlaşılan Şeyh Muhammed Zâfir, Küçük Çamlıca'da bulunan köşkünde ikamet etmekte iken 23 Eylül 1903'te Çarşamba'yı Perşembe'ye bağlayan gece vefat etmiştir. Padişah şeyhin vefat haberini alır almaz cenaze masraflarının tamamının Hazine-i Hassa tarafından karşılanması ve cenazenin Şâzelî Dergâhı haziresine defnedilmesi kararlarını duyurdu. Aynı şekilde, Başmabeyinci Hacı Ali Paşa ile Yıldız Sarayı İkinci Kâtibi İzzet Paşa'yı cenaze işleri ve merasimin organizasyonu ile görevlendirdi. Yarı resmî gazete konumunda olan *Tercüman-ı Hakikat* vefat haberinin ardından Sultan Abdülhamit ve Şeyh Muhammed Zâfir ilişkisini şu ifadelerle özetler: “*Şeyh-i müşarünileyh hazretleri velinimet-i bîminnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerine fart-ı sadâkat ve ubûdiyetle mütehallî ve her an dua-yı bi'l-hayr hazret-i şehinşah-ı a'zamiyi yâd u tilâvet ile iktisâb-ı memduhiyet eylemiş ve nâil-i feyz bî-nihâye olmuş bir zât-ı diyânet-perver idi*”.⁶

Şeyh Zâfir'in cenazesi 24 Eylül Perşembe günü Küçük Çamlıca'daki köşkten “*ihtifâlât-ı lâyika ve fâika*” ile alınarak “*önde asâkir-i şâhâne, dedegân, polis ve jandarma efradı, belediye çavuşanı hazır buldukları halde doğruca Üsküdar iskelesine*” getirilmiştir. Cenazeyi taşıyanlar Üsküdar iskelesinde beş çifte kayığa

5 Alexander Schölch, *Egypt for the Egyptians: The socio-political Crisis in Egypt 1878-1882*, Londra 1981, s. 244.

6 *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Eylül 1319/24 Eylül 1903, s. 3.

Ertuğrul
Tekkesi'nde
Selamlık Resmi

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN ŞEYHİ ZAFİR EFENDİ'NİN
ÜSKÜDAR'DA CENAZE MERASİMİ

bindirilerek Beşiktaş iskelesine yönelirken, cenaze merasimine katılan resmi ve gayri resmi zevat da özel olarak hazırlanan *Nâhid* ve *Rağbet* adlı iki istimbot ile dörder çifte kayıklarla Beşiktaş vapur iskelesine nakledilmişlerdir. Sinan Paşa camiinde eda edilen ikindi namazının ardından cenaze namazı kılınarak Şâzelî Dergâhı'na geçilmiştir. Burada defin işleri gerçekleştirilirken “dedegân ve derişan” tarafından zikirler yapılmış, “aşr-ı şerif ve hatm-i Kur’an kıraat ve tilavet olunmuş ve duâ-gû Hacı Hüsnü Efendi” tarafından dua edilmiştir. Akşam ise Beşiktaş Şâzelî Dergâhı'nda hatim duası merasimi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, cenazede fukaraya “pek çok bezl-i sadakât edilmiştir”.⁷

Sultan Abdülhamid tarafından “*merhumun aile-i kederdidesi hakkında bir iltifat-ı mahsus-ı fevkalade olarak*” görevlendirilen İkinci Kâtip İzzet Paşa ile Sermu-sahip Cevher Ağa aileye taziye ziyaretlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca, padişahın Şeyh Zâfir Efendi'nin vefatı dolayısıyla gösterdiği özel ilgi, itina ile tertip edilen cenaze merasimi ve zengin ikramlara teşekkür etmek üzere Zâfir ailesinin erkek ileri gelenleri Sarayı ziyaret etmişlerdir. Başta Şeyh Zâfir'in kardeşi Hamza Zâfir olmak üzere Zâfir ailesinden Ahmet, Mustafa, Hüseyin, Abdullah, Selim, Hasan, İbrahim, Ebülhasan, Kadri, Abdüsselam, Ömer ve Bekir Beyefendiler Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'yı ziyaret ederek “*haklarında râygân buyurulan kerem u inayetten dolayı arz-ı vecaib-i sadâkat ve ubûdiyet eylemişler*”dir.

Padişahın talimatıyla cenaze merasimine katılan yaverler

Ferik Abdullah Paşa, selamlık resm-i âlisine memur Ferik Memduh Paşa, Ferik Mehmed Paşa, Miralay Tahir Hayreddin Bey, Miralay Hacı Rıza Bey, Miralay Ubeydullah Bey, Kaymakam Salih Hayreddin Bey, Binbaşı Rasih Bey, Kolağası Ahmed Bey, Kolağası Mehmed Bey, Yüzbaşı Talat Bey ve Yüzbaşı Cemil Bey.

Cenazede hazır bulunan zevat-ı kirâm

Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azası Şerif Abdullah Paşa, Başmabeynci Hacı Ali Paşa, Mabeyn İkinci Katibi Ahmet İzzet Paşa, Feraşet-i Şerife Vekili İbrahim Esad Efendi, Şerif Hüseyin Beyefendi⁸, Şerif Haydar Beyefendi, Şeyh Hamza Efendi,

⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Eylül 1319/25 Eylül 1903, s. 3-4.

⁸ Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne isyan eden Şerif Hüseyin olmalı.

Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azası Sahib Bey, Fetva Emimi Nuri Efendi, Hazine-i Hassa Müsteşar ve Muhasebecisi Halis Bey, Mezahip Müdürü Zebûr? Beyefendi, Bâbîâli Hukuk Müşaviri Mehmed Ali Beyefendi, Dördüncü Daire-i Belediye Müdürü Mustafa Beyefendi, Şura-yı Devlet Azası Mısırlı Muhammed Beyefendi, Ticaret ve Nafia Nezareti Müsteşarı Necip Melhame Efendi, Şura-yı Devlet Azası Mustafa Arif Hikmet Beyefendi, Meclis-i Maliye Azası Hacı Hafız İbrahim Beyefendi, Muhacirin Komisyonu Azası Vahid Beyefendi, Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Beyefendi, Sermusahib-i Hazreti Şehriyari Cevher Ağa, Seyyid Fazl Paşazâde Süheyl ve Muhammed Paşalar⁹, Meclis-i Evkaf Reisi Selim Sırrı Paşa, Teftiş-i Askeri Komisyonu Azası yâverândan Muhyiddin Paşa, Matbah-ı Âmire Müdürü Mazhar Bey, Merhumun mahdumu Şura-yı Devlet Azası Mustafa Zâfir Beyefendi, Evkaf-ı Hümayun Meclisi Azası Ahmed Zâfir Efendi, Şehremaneti Meclisi ve Beyoğlu Ceza Mahkemesi Azası Hüseyin Beyefendi, Şehremaneti Meclisi ve Beyoğlu Ceza Mahkemesi Azası Abdullah Beyefendi, Süvari Feriki Şükrü Paşa, Şura-yı Devlet Azası Mansur Paşa, Dokuzuncu Daire-i Belediye Müdürü Musa Beyefendi, Teftiş-i Askeri Komisyonu Azası Mehmed Paşa, Seyyid Fazl Paşazâde Ahmet Beyefendi, Gurebâ-yı Müslimin Hastahanesi sertabibi Ahmet Paşa, Altıncı Daire-i Belediye muhasebecisi Fevzi Beyefendi, Yahya Efendi degahı Seccadenişini Şevkullah Efendi, Kantar İdaresi Müdürü Sadık Beyefendi, Üsküdar Jandarma Alay Kumandanı Ömer Paşa, Selimiye Kışlası Kumandan Muavini Ali Şamil Paşa, merhumun büyük mahdumu ve Trablusgarb Dergahı Seccadenişini Ahmet Zâfir Efendi, Dahiliye Mektubi Kalemi Hulefasından Selim Beyefendi, Şura-yı Devlet Muavinlerinden Hasan Beyefendi, İstinaf Mahkemesi Azasından Tahir Efendi, Vilayât-ı Mümtaze Kalemi Müdürü Fuad Beyefendi, Dersaâdet Bidayet Mahkemesi İkinci Ceza Reisi Tahsin Beyefendi, Beyoğlu Mustantık Azası İhsan Beyefendi, Beyoğlu Mustantık Azası Şevket Beyefendi, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Azası Artin Efendi, Bahriye Nezareti Tevzi-i Muayyenât Komisyonu Başkatibi Ahmet İzzet Beyefendi, Şişli cihetinde memur Mirliva Mehmet Paşa, merhumun damadı ve Şehremaneti Azası Ahmet Naib Beyefendi, Tunus ulemasından Seyyid Mekki Efendi, Seyyid Fazl Paşazâde Haşim ve Cafer Beyefendiler,

9 Sultan Abdülhamid döneminde saray ile yakın diyalog içerisinde bulunan üç Arap ileri geleninden birincisi Şeyh Muhammed Zâfir, ikincisi Şeyh Ebülhüda ve üçüncüsü de Seyyid Fazl Paşa'dır. Fazl Paşa 26 Ekim 1900'de vefat ettiğinde Şeyh Zâfir ve Şeyh Ebülhüda cenaze merasimine iştirak etmişlerdi. Şeyh Zâfir'in cenaze merasimine Fazl Paşa'nın mahdumları katılırken Şeyh Ebülhüda'nın kendisinin ve ailesinden hiçbir ferdin katılanlar listesinde yer almaması dikkat çekilmesi gereken bir durumdur. Şeyh Ebülhüda'nın Şeyh Zâfir aleyhindeki faaliyetleri bilinen bir husustur. Sayyadı ailesinden cenazeye katılmın olmaması, husumetten mi, başka bir nedenden mi kaynaklandığı bilinmemektedir. Ebülhüda'nın Zafir aleyhtarlığı için bk. Buzpınar, *Abdulhamid II, Islam and the Arabs*, s. 78-79.

Selimiye degahı Seccadenişini Kemaleddin ve biraderi Mehmet Hüsameddin efendiler, Altunizde Necip beyefendi, Musiki-I Hümayun Miralaylarından Kanuni-i Şehîr Hilmi Beyefendi, Hamidiye Etfal Hastahanesi etibbasından Kaymakam Muhyiddin Beyefendi, Şâzelî Dergahı İmam-Hatibi Mehmet Efendi, Şerif Abdullah Beyefendi, merhumun mahdumları İbrahim, Ebulhasan, Kadri, Abdüsselam, Ömer, Bekir, Mahmut Beyefendiler Şeyh Hamza Efendinin mahdumu Yüzbaşı Hamit Bey, Abdurrahman ve Abdulmuhsin Beyler, Matbah-ı Âmire Vekilharcı İsmail Efendi, Hazine-I Hassa veznedar-ı Sanisi Hacı İbrahim Beyefendi, Muhasbe Kalemi hulefasından Mustafa Beyefendi ve “daha birçok zevât-ı kirâm hazır bulunmuşlardır.”¹⁰

Cenazenin defnedildiği 24 Eylül Perşembe günü, Şeyh Zâfir’in “kabri üzerine suret-i mükemmelede bir türbe” inşası için padişahın karar verdiği duyuruldu. Padişah türbenin tasarımını saray baş mimarı Raimondo d’Aranco’ya emanet etmiş ve sonunda türbe, kütüphane ve çeşmeden oluşan bir üçlü ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl İstanbul mimarlık tarihiyle ilgili literatürde “art nouveau” tarzında yapılmış önemli örneklerden birisi olarak zikredilen türbe ve kütüphane 1904 tarihinde tamamlanmıştır. Türbe mimarisiyle ilgili önemli çalışmalar yapan ve İtalya’da bulunan Udine Müzesi Arşivi’ndeki taslak ve çizimleri inceleyen Afife Batur, d’Aranco’nun konu üzerinde ciddi çalışmalar ve denemeler yaptığı kanaatine varmış ve müzede muhafaza edilen özgün çizimlerin “d’Aranco’nun yeni Osmanlıcı (Osmanlı revivalist) espirisine ne kadar hâkim olduğunu” ispatladığını düşünmüştür.¹¹

Şeyh Zafir’in cenaze merasimini aynı statüde bir başka şeyhin cenaze merasimi ile mukayese ederek değerlendirme imkânı bulunmamaktadır. Ancak, II. Abdülhamid döneminde sarayla ilişkileri bakımından bir arada zikredilen Arap ileri gelenlerinden Şeyh Zafir, Şeyh Ebülhüda ve Sayyid Fazl üçlüsünden Seyyid Fazl Paşa Ekim 1900’de vefat ettiği ve sarayın benzer ilgisine mazhar olduğu için kısa bir değerlendirme yapılabilir. Şeyh Zâfir örneğinde olduğu gibi, Seyyid Fazl’ın cenaze masrafları da Hazine-i Hassa tarafından karşılanmış ve Sultan Abdülhamit, cenazenin Sultan II Mahmut türbesi haziresine defnedilmesine karar vermiştir. Cenaze “ihtifâlât-ı mahsusa” ile Maçka’dan Dolmabahçe Valide Camii rıhtımına, oradan da deniz yoluyla Sirkeci üzerinden Ayasofya Camii’ne nakledilmiştir.

10 *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Recep 1321/25 Eylül 1903, s. 3. Metindeki liste ve unvanlar gazetede yer aldığı şekilde verilmiştir.

11 Afife Batur, “Şeyh Zâfir Külliyesi”, *DİA*, XXXIX (2010), s.79-80.

Ancak, iki cenaze merasimi arasındaki en belirgin fark, Yıldız Sarayının ilgisi ve saraydan katılımı alakalıdır. Seyyid Fazl'ın cenaze merasimini tertip etmek üzere saraydan bir görevlinin belirlendiği bilgisi mevcut değil iken Başmabeynci Hacı Ali Bey ve İkinci Kâtip İzzet Paşa'nın Şeyh Zâfir'in cenaze merasimiyle ilgili görevlendirildikleri bilinmektedir. Aynı şekilde, Seyyid Fazl'ın cenazesine saraydan katılım mukayese edilemeyecek kadar zayıf kalmış görünmektedir. Bilindiği kadarıyla, saraydan sadece Mabeyni Hümayun mütercimlerinden Mahmut Zeki Bey, Hazine-i Hassa veznedarı Cevdet Bey ile yâverândan Şerif Abdullah Bey katılmışlardır.¹²

Sonuç

Beşiktaş Şâzelî Dergâhı şeyhi Muhammed Zâfir Efendi'nin Üsküdar Küçük Çamlıca'da bulunan köşkünde vefat etmesi ve "ihtifalat-ı layıka ve faika" ile Çamlıca'dan Üsküdar iskelesine ve oradan da özel hazırlanmış deniz vasıtalarıyla Beşiktaş'a nakledilmesi literatürde bilinen bir husus değildir. Aynı şekilde, Sultan Abdülhamid'in Başmabeynci Hacı Ali Paşa ile İkinci Kâtip İzzet Paşa'yı görevlendirerek cenaze merasimine özel önem verdiğini göstermesi, cenazeye ilgili bütün masrafların saray tarafından karşılanacağını duyurulması ve daha da önemlisi cenazenin defnedildiği gün, şeyhin mezarının üzerine "suret-i mükemmelede" bir türbe inşa edileceğine karar vermesi bu tebliğin aydınlattığı hususlardandır. Saraydan, devlet erkanından, bürokrasiden ve İstanbul eşrafından merasime katılanların listesine ulaşılması da önemli bir katkıdır. Bununla birlikte, şeyhin vefat ettiği köşkün tam olarak Küçük Çamlıca'nın neresinde bulunduğu ve akıbetinin ne olduğu hususlarının netleştirilemediği de belirtilmelidir.

12 Bu değerlendirme *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanan bilgilere dayanmaktadır. 28 Ekim 1900/15 Teşrin-i evvel 1316, s. 1.